

**BEŞERİ KALKINMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN
KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ**

Prof. Dr. Murat ÇETİN

Namık Kemal Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
mccetin@nku.edu.tr

Elif SEVİL

Namık Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
elifsevill.1@gmail.com

ÖZET

Beşeri kalkınma son yıllarda iktisadi kalkınma çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. İktisadi kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olan beşeri kalkınma insanı konu edinmektedir. UNDP tarafından geliştirilen beşeri kalkınma yaklaşımı eğitim, sağlık ve kişi başına gelir değişkenleri ile ölçülmektedir. Bu çalışmada beşeri kalkınma yaklaşımı çerçevesinde Türkiye ekonomisi karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu amaçla beşeri kalkınmanın temel göstergeleri dikkate alınarak diğer ülkeler ile Türkiye ekonomisi karşılaştırılmaktadır. Elde edilen sonuçlar Türkiye ekonomisi ile ilgili beşeri kalkınma politikaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Kalkınma Endeksi, Eğitim, Sağlık, Gelir, Kalkınma İktisadı

**COMPARATIVE PERFORMANCE EVALUATION OF TURKISH ECONOMY WITHİN
THE FRAMEWORK OF THE HUMAN DEVELOPMENT APPROACH**

Abstract

In recent years, human development have been come into prominence in the conomic development literature. Human development as a main determinant of economic development cares about human. Human development approach developed by United Nations Development Project (UNDP) have been calculated by the variables of education, healt and income. In this study, Turkish economy is comparatively investigated in the context of human development approach. In this purpose, Turkish economy is compared with the other countries by the main indicators of human development. The findings may provide some policy implications related to Turkish economy.

Keywords: Human Development Index, Education, Health, Income, Development Economy

1. GİRİŞ

Uzun yıllar boyunca kalkınma kavramı sadece ekonomik performans ile açıklanarak gelir ve üretim artışı olarak görülmüştür. Bu amaçla en çok tercih edilen gelişmişlik göstegesi ülkeler arası karşılaştırmaya da imkan vermesi nedeniyle kişi başına milli gelir olmuştur (Jahan, 2007: 164). Ancak Soğuk Savaş'ın etkisini azalttığı yıllar olan 1990'ların başında kalkınmanın anlaşılabilmesi için yalnızca gelir düzeyine bakmanın yeterli olmayacağı savunulmuş bunun yanında bir çok sosyal göstergeye de bakılması gerektiğini savunan düşünceler ortaya çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan 1990'lara gelene kadar geçen süreçte az gelişmiş ülkelerin refah düzeyinin artırılması, sömürge devletlerin iktisadi gücünü oluşturabilmesi amacıyla hareket edilmiştir. Bu süreçte Doğu Asya ülkelerinin tecrübe ettiği sürdürülebilir büyüme anlayışı yakından gözlenmiştir. Beşeri kaynakların gelişmesi ve işgücü kalitesinde meydana gelen iyileşmelerle birlikte sermaye yatırımının yanında beşeri kapasitenin de kalkınma için önemi ortaya konulmuştur (UNDP, 1998:1). Ekonomik gelişmenin yalnızca gelire odaklanmasını yetersiz bulan ekonomi çevreleri toplumun gerçek anlamda kalkınma düzeyinin anlaşılmasında daha kapsamlı bir kalkınma anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda ortaya atılan "beşeri kalkınma" yaklaşımı tartışılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, kalkınmanın nihai amacı olan insan, özgürlükleri ve yapabilirlikleriyle temellendirilmelidir. Ortaya atılan tez ile gelir odaklı kalkınma anlayışının yerine gerçekte önemli olanın insanın yaşadığı hayat olduğu belirtilmektedir (Gürses, 2009:304).

Bu çalışmada kalkınmanın bir bileşeni olan beşeri kalkınma konusuna odaklanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde beşeri kalkınmanın tarihsel gelişimi ve önemi ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Türkiye'nin beşeri kalkınma performansı incelenmekte, İnsani Gelişme Raporları (İGR) ile kalkınmayı oluşturan alt bileşenlerinin ölçülmesi gerçekleştirilecektir. Bu bölümde, Türkiye'nin beşeri kalkınma konusunda yıllar içinde geline nokta ile farklı ülkelerin gelir seviyesine göre karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılacaktır. Son olarak genel bir değerlendirme ile politika önerileri sunulacaktır.

2. İKTİSADİ KALKINMANIN TEMEL BİR BİLEŞENİ: BEŞERİ KALKINMA

1970'lerden itibaren meydana gelen gelişmeler iktisadın kalkınma konusunu ne kadar dar anlamda ele aldığını açıkça ortaya koymuştur. Hızlı ekonomik büyüme performansı sergileyen bazı ülkelerin yüksek işsizlik oranları, siyasi sahada istikrarsızlık ve gelir dağılımında ciddi adaletsizlikler yaşadığı görülmüştür. Diğer yandan sayısal göstergelere göre orta gelir düzeyinde olan Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinde beşeri refah düzeyi açısından oldukça iyi bir noktada olmaları dikkatleri çekmiştir. Böylece 1980'li yıllara gelindiğinde yüksek gelir düzeyinin veya yüksek büyüme oranlarının tek başına yüksek hayat kalitesini sağlamayacağı, yüksek suç oranları ve çevre sorunlarını azaltmayacağı anlaşılmıştır (Mahbub ul Haq, 1995). İnsan odaklı bir kalkınma modelinin olması gerekliliği ve bunun önemi orta gelirli ülkelerin tecrübeleriyle de orantılı olarak tartışılmaya başlanmıştır. "Beşeri kalkınma" kavramı olarak ortaya atılan ve Amartya Sen tarafından temellendirilen beşeri kalkınma konusu geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Refah ekonomisi ve faydacı yaklaşımı eleştiren Sen bu politikaların değerlendirmelerinin pek çok yanlış ve aksak yönleri bulunduğunu belirtmiştir (Sen, 1997:309). Gelir dağılımındaki adaletsizliğe karşı olan Sen yoksulluk, eşitlik, birey refahı gibi kavramları geliştirdiği yapabilirlik kavramıyla bağlantılı olarak yeniden tanımlamıştır. 1998 yılında Nobel Ekonomi ödülünü alan Sen, yapabilirlik ve özgürlük yaklaşımıyla kalkınma iktisadına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Yapabilirlik teriminin odağında birey yer almaktadır. Ekonomik göstergelere göre ilerleyen kalkınma iktisadının yönünü insan odaklı bir kalkınma noktasına çevirmiştir. Sen, bireylerin sahip

BEŞERİ KALKINMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

olduğu özgürlük ve yapabilirlikler toplamının toplum başarısını getireceğini savunmuştur. Bireylerin özgürlüklerini de kapsayan yapabilirlik kavramı içinde iyi beslenmek, sağlıklı olmak, okur-yazarlık gibi bazı temel işlevler yer almaktadır. Bunun yanında toplumsal hayatta var olma, saygı görme gibi daha komplike ve karmaşık alanlara da yoğunlaşmaktadır (Sen, 1992:5).

Beşeri kalkınma yaklaşımını uygulamaya dökmek için ilk adım 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin hazırladığı raporla atılmıştır. İlk Pakistanlı iktisatçı Mahbub ul Haq ve ekibi tarafından hazırlanan raporun amacı, kalkınma politikalarının odak noktasının insan olması gerektiğine dikkat çekmektir. Bu yaklaşım, insanların tercihlerinin artması süreci olarak tanımlanan beşeri kalkınmaya olan bakışı gelir odağından çıkarmayı başarmıştır. Ekonomik büyümenin yanında beşeri gelişim ve çevresel sürdürülebilirliği ele alan sosyo-ekonomik göstergeleri bir araya getirerek insan hayatındaki gelişim ve refah düzeyi ölçümü yapılmasına önem verilmiştir. Beşeri Kalkınma Endeksi (BKE) globalleşen dünyada beşeri kalkınmayı etkileyen bir temaya odaklanarak her yıl hazırlanmaktadır. Raporda araştırılan konular arasında kadın-erkek eşitliği, demokrasi, insan hakları, göç ve sivil toplum gelmektedir (UNDP, 1992: 12). 2015 yılında ise "Beşeri Kalkınma İçin Çalışma" temasına odaklanarak temel vurgusunu çalışmanın beşeri kalkınmayı nasıl itici güç haline getirdiği ifade edilmektedir (UNDP, 2015:11).

Beşeri kalkınma endeksi sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere temelde üç veri setinden oluşmakta ve mevcut üç verinin geometrik ortalaması alınarak hesaplama yapılmaktadır. Bu verileri tek tek ele aldığımızda alt bileşenlerinde dört gösterge daha bulunmaktadır. 2010 yılı itibariyle sağlık verisi hazırlanırken bakılan alt endekste doğumda beklenen yaşam süresi, eğitim verisinin alt göstergesi olarak da ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı baz alınmaktadır. Gelir endeksinde ise kişi başına gayri safi milli hasıla göstergesine yer verilmektedir. Gayri safi milli hasıla göstergesi fiyat düzeyindeki farkı ortadan kaldırması amacıyla satın alma gücü paritesine dönüştürülerek hesaplanmaktadır ve 2011 yılı değeri sabit alınan uluslararası dolar cinsinden ölçüm yapılmaktadır. Beşeri kalkınma olgusu yaşam süresi, bilgiye ulaşma ve hayat kalitesi kriterlerine bağlanmıştır (UNDP, 2015).

2009 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler Kalkınma Endeksi'nde ülkeler dört gruba ayrılmıştır; çok yüksek beşeri kalkınma grubu 0,900 ve üzeri, yüksek beşeri kalkınma grubu 0,800-0,899 arası, orta beşeri kalkınma grubu 0,500-0,799 arası ve düşük beşeri kalkınma grubu 0,500'ün altı olarak kabul edilmiştir. Raporda ilk grupta yer alan ülkeler gelişmiş, diğer üç grupta yer alan ülkeler ise gelişmekte olan ülkeler olarak belirtilmektedir (UNDP, 2015).

Hesaplama yöntemi olarak eğitim ve sağlık göstergelerini 0 ile 1 arasında yer alan bir ölçeğe dönüştürebilmek için her göstergenin minimum ve maksimum değerleri belirlenmekte ve standartlaştırmaya gidilmektedir. Alt endekslerden elde edilen ortalama ile beşeri kalkınma endeksine ulaşılmaktadır. Dönem dönem insani gelişmişlik standardı ile ilgili göstergelere ait minimum ve maksimum değerler revize edilmekte ve yeniden hesaplamalar yapılmaktadır.

Her yıl rapora dâhil olan ülke sayısındaki farklılık, hesaplama tekniklerinin ve göstergelerin değişmesi nedeniyle veri yıl itibariyle yapılacak değerlendirmeler daha sağlıklı görülmektedir. 2015 yılı raporuna 188 ülke dahil olmuştur. Ülkelerin performans değerlendirilmesinin en iyi şekilde yapılabilmesi için Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'nden (UNPD) (ortalama yaşam beklentisi verileri), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) İstatistik Enstitüsü'nden (UIS) (ortalama ve beklenen okula devam süresi verileri) ve Dünya Bankası'ndan (kişi başına düşen GSYH verileri) sağlanan uluslararası veriler temel alınarak hazırlanmaktadır (UNDP, 2015).

3. TÜRKİYE'NİN BEŞERİ KALKINMA PERFORMANSI VE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Eğitim, sağlık ve kişi başı gayri safi milli hâsıla gibi göstergelere bakarak Türkiye'nin 1980 yılından 2014 yılına gelinceye kadar kaydettiği ilerlemeyi BKE değerlerine bakarak incelemek mümkündür.

Türkiye'nin 2014 yılı 0,764 BKE değeri ile yüksek beşeri kalkınma kategorisinde yer almıştır. Endekste yer alan 188 ülke ve bölge arasında 72. sıradadır. 1980-2014 yılları arasında kat edilen yola bakıldığında Türkiye'nin BKE değeri 0,492'den 0,764'e yükselmiştir. Endekste yıllara göre gerçekleşen toplam artışın 0,272 puan olduğu görülmektedir. Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi 16,5 yıl, ortalama okula gitme süresi 4,6 yıl ve beklenen okula devam süresi 7 yıl artmıştır. Türkiye'de kişi başına düşen Gayrisafi Millî Hasıla (GSMH) 1980-2014 yılları arasında toplamda 8,039\$ artış göstermiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'de Beşeri Kalkınma Endeksi (1980-2014)

Yıllar	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Okula Devam Süresi Beklentisi	Ortalama Okula Gitme Süresi	Kişi Başına Düşen GSYİH (2011 SGP\$)	BKE
1980	58,6	7,4	2,9	-	0,492
1985	61,7	8,3	4,0	-	0,540
1990	64,2	8,8	4,5	10.953	0,576
1995	67,0	9,6	4,8	11.837	0,604
2000	66,9	10,6	5,5	13,357	0,653
2005	72,4	11,7	6,1	15,552	0,687
2010	74,0	12,9	6,5	17,076	0,737
2011	74,3	12,9	6,5	18,269	0,750
2012	74,6	12,9	6,5	18,326	0,754
2013	74,9	12,9	6,5	18,750	0,759
2014	75,1	14,4	7,5	18,992	0,764

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, UNDP, 2015. <http://hdr.undp.org/en/data>

3.1. Türkiye-Düşük Gelirli Ülkeler Karşılaştırması

Çalışmada 180 üyesi bulunan Uluslararası Para Fonu'nun içerisinde 2011 yılı verileri kullanılarak oluşturulan düşük gelirli ülkeler ile Türkiye karşılaştırmasında Gürcistan, Suriye ve Arnavutluk olmak üzere üç ülkeye yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde seçilen ülkeler arasında Arnavutluk 1990 yılı BKE verisinde 0,635 iken Türkiye 0,576 BKE göstergesiyle onun gerisinde yer almıştır. Yıllar içinde artan bir ivmeye sahip olan Türkiye 2014 yılında gerisinde olduğu Arnavutluk'un üzerinde bir sıralama elde etmiştir. Türkiye ile benzer bir ivmeyi yakalamayı başaran Gürcistan da yıllar içerisinde BKE değerini arttırarak devam etmiş ve 0,768 puan ile seçilen ülkeler arasında ilk sırada yer almıştır. Suriye ise BKE değerini arttırmış olmasına rağmen seçilen diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır.

Tablo 2: Türkiye ve Düşük Gelirli Ülkeler Beşeri Kalkınma Endeksi (1990-2014)

DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	0,576	0,653	0,737	0,750	0,754	0,759	0,764
GÜRCİSTAN	-	0,673	0,742	0,749	0,755	0,759	0,768
SURİYE	0,556	0,589	0,646	0,645	0,635	0,575	0,553
ARNAVUTLUK	0,635	0,662	0,738	0,752	0,759	0,761	0,762

Kaynak: <http://data.worldbank.org/>

BEŞERİ KALKINMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

BKE'nin alt bileşenlerinden olan sağlık endeksinde Türkiye, gelişmekte olan ülkelerle birlikte orta düzeyde beklenen yaşam süresine sahiptir. Seçilen ülkeler arasında 2014 yılında beklenen yaşam süresi en yüksek 77,83 yaş ile Arnavutluk, en düşük 70,07 yaş ile Suriyedir. Türkiye 2014 yılı verilerine göre 75,16 yaş ile beklenen yaşam süresi endeksinde yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Düşük Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1980-2014)

DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	58,69	64,28	69,99	74,09	74,36	74,63	74,90	75,16
GÜRCİSTAN	69,37	69,99	71,61	74	74,18	74,35	74,51	74,66
SURİYE	65,81	70,10	72,72	72,30	71,48	70,78	70,30	70,07
ARNAVUTLUK	70,23	71,95	74,27	77,03	77,24	77,44	77,64	77,83

Kaynak: <http://data.worldbank.org/>

Ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı verilerini düşük gelirli ülkeler bazında değerlendirerek gelişme yolunda olan ülkelerin bilgiyi inşa etme adına attıkları adımları incelemek mümkündür. 1980 yılı ortalama okullaşma yılı verileri, Türkiye'nin Arnavutluğun gerisinde Suriyenin ise üzerinde bir yer edindiğini görmektedir. Yıllar itibariyle kat edilen ilerlemeye bakıldığında Türkiye Suriye ile benzer bir ivme yakalamıştır. 2010-2013 yılları arasında seçilmiş tüm ülkeler ortalama okullaşma yılını sabit tutarak 2014 yılında artışa geçmeyi başarmıştır. Türkiye 2014 yılı sonunda toplamda 4,6 yıl arttırarak ortalama okullaşma yılını 7,5 yıl olarak gerçekleştirmiştir. Fakat, 2014 yılına gelindiğinde Gürcistan'ın yıllar boyunca istikrarla sürdürdüğü 12,1 yıllık ortalamayı Türkiye'nin yakalayamadığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Düşük Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Ortalama Okullaşma Yılı (1980-2014)

DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	2,9	4,5	5,5	6,5	6,5	6,5	6,5	7,5
GÜRCİSTAN	-	-	12,1	12,1	12,1	12,1	12,1	12,1
SURİYE	2,6	4,1	5,1	5,7	5,7	5,7	5,7	6,6
ARNAVUTLUK	6,8	8,5	9,9	10,4	10,4	10,4	10,4	9,26

Kaynak: <https://data.humdata.org/>

BKE'nin önemli göstergelerinden olan eğitim endeksinin alt bileşenlerinden bir diğeri de beklenen okullaşma yılıdır. Bu veri okula başlama çağındaki bir çocuğun öğrenim hayatının toplam yıl sayısını göstermektedir. 1980 yılı dikkate alındığında Türkiye 7,5 yıl ile en düşük beklenen okullaşma yılına sahiptir. Bu düşük oranı yıllara yayarak arttırmış ancak 2011 yılı ve sonrası 14,4 yıl olarak sabit bir seyre bırakmıştır. 2014 yılı verisine bakıldığında Arnavutluk beklenen okullaşma yılında 1 yıl gerileme, Suriye'nin değerinde ise 0.3 yıl artış yaşanmıştır. Diğer taraftan Gürcistan'ın 13,2 yıl ile 2010 yılı sonar sabit bir seyre geçtiği görülmektedir. Seçilen düşük gelirli ülkeler arasında Türkiye en yüksek beklenen okullaşma yılına sahip ülke özelliğine sahiptir (Tablo 5).

Tablo 5: Düşük Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Beklenen Okullaşma Yılı (1980-2014)

DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	7,5	8,9	11,1	13,9	14,4	14,4	14,4	14,4
GÜRCİSTAN	12,9	12,9	11,7	13,2	13,2	13,2	13,2	13,2
SURİYE	9,3	10,4	9,8	11,7	11,7	11,7	11,7	12
ARNAVUTLUK	12	11,5	11	11,4	11,4	11,4	11,4	10,4

Kaynak: https://data.humdata.org/dataset/expected_years_of_schooling_of_children

BKE'nin göstergelerinden olan gelir endeksinin arzu edilen bir hayat için ölçülmesi son derece gereklidir. Kişi başına milli gelir verilerinin elde edilebilir olması ülkelerin geliri hakkında kesin bilgiler verebilmektedir. Fakat döviz kurlarındaki dalgalanmalar, vergiden kaynaklanan bozulmalar ve benzeri ekonomik durumlar göz önüne alındığında nominal fiyatlarla kişi başına gelir verileri ülkeler arası karşılaştırmalar için iyi bir gösterge olmamaktadır. Bu yüzden iyi bir tahmin ve gösterge olması açısından satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSMH kullanılmış ve geliştirilmiştir.

1990 yılı itibarıyla Arnavutluk 4,557\$ ile en düşük kişi başı gelire sahip ülkedir. İkinci sırada Gürcistan bulunmaktadır. Seçilen ülkelerden Gürcistan'ın 2000 yılı kişi başı gelirinde ciddi bir düşüş yaşanmışsa da diğer ülkeler gelirlerini sürekli artırmayı başarmışlardır. Türkiye kişi başı gelirden yaşadığı yükseliş trendi ile diğer ülkelerden ayrılmaktadır. 2014 yılı için en yüksek kişi başı geliri 18,992\$ ile Türkiye ekonomisine aittir (Tablo 6).

Tablo 6: Düşük Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Kişi Başı GSMH (1990-2014)

DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	10,953	13,357	17,076	18,269	18,326	18,750	18,992
GÜRCİSTAN	8,016	3,268	6,733	7,315	7,881	8,254	8,749
SURİYE	-	-	-	-	-	-	-
ARNAVUTLUK	4,557	5,470	9,927	10,209	10,370	10,498	10,698

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/>

3.2. Türkiye-Orta Gelirli Ülkeler Karşılaştırması

BKE, iktisadi büyümenin yarattığı faydanın bireylerin yaşam kalitesinde gerçekleştirdiği iyileşme ile ölçülmektedir. Tablo 7'de orta gelire sahip ülkeler ve Türkiye'nin 1990-2014 yılları arasındaki BKE değerleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. 1990 yılında 0,576 ile en düşük BKE verisine sahip olan Türkiye seçilmiş ülkeler arasında 2014 yılında 0,764 puanla üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye toplamda 0,188 puan ile en yüksek artışı sağlayan ülke olmuştur ancak bu gelişmenin yeterli olmadığı Tablodan da görülmektedir.

Tablo 7: Türkiye ve Orta Gelirli Ülkeler BKE Karşılaştırması (1990-2014)

ORTA GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	0,576	0,653	0,737	0,750	0,754	0,759	0,764
RUSYA	0,733	0,720	0,785	0,792	0,799	0,803	0,805
LÜBNAN	-	-	0,758	0,763	0,766	0,763	0,763
BULGARİSTAN	0,700	0,713	0,775	0,778	0,781	0,787	0,792

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/>

Sağlık ile beşeri kalkınma arasında pozitif ilişki olduğunu savunan görüşler mevcuttur.

BEŞERİ KALKINMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Sağlıklı bireylerin daha fazla tasarruf yaptığı, sağlıklı bireyler sağlıklı toplumlar yaratır anlayışı hem Türkiye’de hem de uluslararası alanda kabul görmektedir. İyi beslenme ve hastalıkların azalması çalışan verimini attırmaktadır. Sağlık konusu öğrenmeyi geliştirmede de önemli etken olmaktadır. Öğrenmenin gelişmesi ile beşeri kalkınmanın önemli belirleyicisi olan beşeri sermaye artmış olacaktır. Sağlık sektöründe tedavi için gerçekleştirilen masrafin azalması da finansal kaynakların üretken sektörlere aktarılmasını sağlamaktadır (DSAED, 2010: 2). Endeksin sağlık göstergesi beşeri kalkınma için önem arz etmektedir. Seçilmiş orta gelirli ülkeler ile Türkiye karşılaştırılması 1980-2014 yıllarını kapsamaktadır. Türkiye 1980 yılında doğumda beklenen yaşam süresinde 58,6 yıl ile diğer ülkelerin aşağısında yer almıştır. Sağlığa verilen önemin ve sağlık sektörüne yapılan yatırımların artmasıyla birlikte bu değer yıllar itibariyle artış kaydetmiştir. 2014 yılında doğumda beklenen yaşam süresi 79,3 yıl ile en fazla Lübnan’dadır. 1980 yılı verilerinde en yüksek beklenen yaşam süresi 71,1 yıl ile Bulgaristan’da iken yıllara yayamadığı gelişmeyi 2014 yılında 74,4 yıl ile tamamlamıştır (Tablo 8).

Tablo 8: Orta Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1980-2014)

ORTA GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	58,6	64,2	69,9	74,09	74,3	74,6	74,9	75,1
RUSYA	67,03	68,8	65,4	68,8	69,6	70,0	70,5	70,7
LÜBNAN	67,9	70,2	74,4	78,1	78,6	78,9	79,1	79,3
BULGARİSTAN	71,1	71,6	71,6	73,5	74,1	74,3	74,8	74,4

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/>

Eğitime yapılan yatırımın beşeri kalkınmaya olan olumlu etkisinin farkına varan ülkeler artan bir ivme yakalamış ve bunu sürdürmeyi başarmışlardır. Endekse 2000 yılında katılan Lübnan ortalama okullaşma yılını 7,9’da sabit tutmuştur. Türkiye 1980 yılı verilerinde 2,9 yıl ile en düşük ortalamaya sahipken 2014 yılında bu oranı 7,5 yıla çıkarabilmiştir. Verilerden Türkiye’de bir bireyin ortalama 7,5 yıl eğitim almış olduğu anlaşılmaktadır. Seçilen orta gelirli ülkeler arasında Türkiye düşük ortalama okullaşma değerine sahip ülke konumundadır (Tablo 9).

Tablo 9: Orta Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Ortalama Okullaşma Yılı (1980-2014)

ORTA GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	2,9	4,5	5,5	6,5	6,5	6,5	6,5	7,5
RUSYA	7,1	9,2	11,3	11,7	11,7	11,7	11,7	11,7
LÜBNAN	-	-	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9
BULGARİSTAN	8	8,9	9,5	10,6	10,6	10,6	10,6	10,5

Kaynak: <https://data.humdata.org/>

BKE göstergelerinden olan eğitim endeksinde yer alan göstergelerden biri olan beklenen okullaşma yılı okula başlama yaşındaki bir çocuğun öğrenim hayatının toplam yıl sayısını ifade etmektedir. Türkiye 1980 yılında 7,4 yıl ile kendine diğer üç ülkenin altında bir yer bulmuştur. Türkiye ve Bulgaristan 2010 yılına kadar artan bir ivme yakalamaya çalışmıştır. Bakıldığında 2010 yılı itibariyle beklenen okullaşma oranını sabit tutma eğilimi ağırlıktadır. 1980-2014 yılları arasında orta gelirli ülkelerin beklenen okullaşma yılı toplam artışına bakıldığında, Türkiye’nin 7 yıl ile diğer ülkelerin ortalama beklenen okullaşma yılı artış toplamından daha büyük bir oranda gelişme kaydetmiştir 2014 verilerinde Rusya ve Lübnan’ın sabit bir değerde kaldığı beklenen okullaşma yılı sırasıyla 0,3 ve 0,7 yıl azalış göstermiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Orta Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Beklenen Okullaşma Yılı (1980-2014)

ORTA GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	7,4	8,8	10,6	12,9	12,9	12,9	12,9	14,4
RUSYA	12,2	12,7	12,1	14,3	14,3	14,3	14,3	14
LÜBNAN	11	9,8	12,7	13,9	13,3	13,9	13,9	13,2
BULGARİSTAN	11,2	12,1	13	14	14	14	14	14,3

Kaynak: <https://data.humdata.org/>

Tabloda 11'deki orta gelirli ülkeler olan Türkiye, Rusya, Lübnan ve Bulgaristan arasında 1990 yılı en düşük kişi başı gelire sahip olan ülke 7,860 \$ ile Lübnan'dır. Üçüncü sırada 10,953\$ ile Türkiye gelmektedir. 1990-2014 yılları arasında orta gelirli ülkelerin kişi başı gelirinin toplam artışına bakıldığında, ilk sırada 8,0393\$ artış ile Türkiye yer alırken son sırada 4,241\$ artışla Rusya yer almaktadır.

Tablo 11: Orta Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Kişi Başı GSMH (1990-2014)

ORTA GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	10,953	13,357	17,076	18,269	18,326	18,750	18,992
RUSYA	20,639	14,050	23,107	24,074	24,879	25,144	24,880
LÜBNAN	7,860	12,535	16,281	15,683	14,946	14,045	13,470
BULGARİSTAN	9,296	8,958	15,283	15,676	15,772	15,997	16,302

Kaynak: <http://data.worldbank.org/>

3.3. Türkiye-Yüksek Gelirli Ülkeler Karşılaştırması

Sürdürülebilir beşeri kalkınmanın devamlılığı için BKE'nin oluşturduğu göstergeler ülkeler için gün geçtikçe önemli hale gelmektedir. Tablo 12'de 1990-2014 yılı BKE değerleri bağlamında yüksek gelirli ülkeler ile Türkiye karşılaştırılmaktadır. 1990 yılı itibarıyla Türkiye 0,576 değeri ile diğer ülkelerin altında yer almaktadır. Aynı yıl içerisinde en yüksek beşeri kalkınmayı İsrail gerçekleştirmiştir. İsrail'in toplam artışı yıllar içerisinde 0,114 puan iken Türkiye toplam artışını 0,188 puan olarak gerçekleştirmiştir. BKE'nin oluşturduğu eğitim, sağlık, kişi başı gelir gibi etkenler yüksek gelirli ülkeler ile Türkiye arasındaki farkın açılmasına neden olmuştur. Artan bir ivmeye sahip olan Türkiye 2014 yılında endeks puanını 0,764'e taşıyarak ilerlemesine devam etmektedir.

Tablo 12: Türkiye ve Yüksek Gelirli Ülkeler BKE Karşılaştırması (1990-2014)

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	0,576	0,653	0,737	0,750	0,754	0,759	0,764
KUVEYT	0,713	0,786	0,792	0,794	0,796	0,787	0,800
YUNANİSTAN	0,760	0,801	0,860	0,858	0,860	0,862	0,866
İSRAİL	0,785	0,850	0,883	0,889	0,891	0,895	0,899

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/>

BKE içinde yer alan sağlık göstergesinde Türkiye yüksek gelirli ülkeler arasında orta düzeyde beklenen yaşam süresine sahiptir. 1980 yılına bakıldığında 58,69 yıllık bir yaşam beklentisi sunan Türkiye artan ivmesini sağlık sektöründe de yakalamış ve 2014 yılına gelindiğinde 75,16 yıllık bir yaşam beklentisiyle karşımıza çıkmıştır. Yıllar içerisinde toplam 16,47 yıl ile diğer ülkeler arasında en fazla artışı gösteren ülke olmuştur. 2014 yılı verilerine bakıldığında en yüksek yaşam beklentisini 82,05 yıl ile İsrail gerçekleştirirken en düşük 74,69 yıl ile Kuveyt olmuştur (Tablo 13).

**BEŞERİ KALKINMA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN
KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ**

Tablo 13: Yüksek Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1980-2014)

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	58,69	64,28	69,9	74,09	74,36	74,63	74,90	75,16
KUVEYT	69,74	72,28	73,31	74,11	74,23	74,35	74,46	74,69
YUNANİSTAN	73,64	76,93	77,88	80,38	80,73	80,63	81,28	81,58
İSRAİL	73,87	76,60	78,95	81,60	81,65	81,70	82,05	82,05

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/>

Beşeri sermayeyi olumlu etkileyen eğitim beşeri kalkınma ile doğrudan ilişkilidir ve BKE'nin önemli bir bileşenidir. Her yıl yapılan araştırmalarla ülkelerin eğitim ve buna bağlı olarak beşeri kalkınmadaki yeri verilerle açıklanmaktadır. Tablo 14'deki 1980 yılı ortalama okullaşma verilerine bakıldığında İsrail 12,5 yıl ile seçilen tüm ülkelerin ortalamasının üzerine çıkmıştır. Aynı yıl Türkiye 2,9 yıl ile en son sıraya yerleşmiştir. 2014 yılına baktığımızda Türkiye İsrail'in henüz 1980'deki başarısını yakalayamamıştır. Ortalama okullaşma yılı toplam artışı 4,6 yıl ile en yüksek ülke olan Türkiye için bu oranın yeterli olmadığı açıkça görülmektedir. İsrail'in ortalama okullaşma yılı seviyesi Türkiye ve Kuveyt'in neredeyse iki katına eşittir.

Tablo 14: Yüksek Gelirli Ülkeler Türkiye-Karşılaştırması: Ortalama Okullaşma Yılı (1980-2014)

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	2,9	4,5	5,5	6,5	6,5	6,5	6,5	7,5
KUVEYT	4,3	5,5	6,1	6,1	6,1	6,1	6,1	7,2
YUNANİSTAN	6,6	7,9	8,6	10,1	10,1	10,1	10,1	10,1
İSRAİL	12,5	10,8	11,6	11,9	11,9	11,9	11,9	12,5

Kaynak: <https://data.humdata.org/>

BKE'nin eğitim göstergesi alt bileşeni olan beklenen okullaşma yılı verileri Tablo 15'de verilmiştir. Beklenen okullaşma yılı 1980 yılı verilerine göre en düşük değer 7,4 yıl ile Türkiye'ye aittir. En yüksek veri 12,6 ile İsrail'e aittir. Devam eden yıllarda seçilen ülkeler beklenen okullaşma oranını artırma eğilimine girmişlerdir. 2014 yılı verilerine bakıldığında ise 16,5 yıl ile Yunanistan'ın artan ivmesi İsrail'i 15,7 yıl ile ikinci sıraya taşımıştır. Toplam artışta 7 yıl ile Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Aynı verilerde İsrail 3,1 yıllık toplam artış ile son sırada yer almaktadır.

Tablo 15: Yüksek Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Beklenen Okullaşma Yılı (1980-2014)

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	7,4	8,8	10,6	12,9	12,9	12,9	14,4	14,4
KUVEYT	11,1	10,4	14,6	14,2	14,2	14,2	14,6	14,6
YUNANİSTAN	11,7	12,8	14,2	16,3	16,3	16,3	16,5	16,5
İSRAİL	12,6	12,7	15,1	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7

Kaynak: <https://data.humdata.org/>

Tablo 16'da yüksek gelirli ülkeler ile orta gelire sahip Türkiye karşılaştırması kişi başı gelir düzeyi itibarıyla yapılmaktadır. 2000 yılı verilerine göre 74,314\$ ile Kuveyt ilk sırada yer almaktadır. Kişi başı gelir bakımından Kuveyt aynı yıl 26,090\$ ile ikinci olan İsrail'i neredeyse üç katlamıştır. Yıllara göre kişi başı gelirdeki değişimler incelendiğinde sadece Türkiye ve İsrail artan bir ivme yakalamıştır. Yüksek kişi başı geliri sürdürülebilir şekilde yönetemeyen Kuveyt gelirinde toplam 2,929\$ bir kayıp yaşanmıştır. İsrail kişi başı geliri toplamda 12,052\$ arttırmayı

başararak seçilen ülkeler arasında artış oranı bakımından ilk sırayı almıştır. İkinci sırada ise 8,039\$ toplam artış ile Türkiye yer almaktadır.

Tablo 16: Yüksek Gelirli Ülkeler-Türkiye Karşılaştırması: Kişi Başı GSMH (1990-2014)

YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
TÜRKİYE	10,953	13,357	17,076	18,269	18,326	18,750	18,992
KUVEYT	-	74,314	73,695	76,308	77,072	74,181	71,385
YUNANİSTAN	20,686	24,839	28,726	26,141	24,364	23,746	23,989
İSRAİL	19,760	26,090	29,599	30,528	30,684	31,434	31,812

Kaynak: <http://data.worldbank.org/>

4. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Beşeri kalkınma olgusu son dönemde iktisadi kalkınma araştırmalarında önemi giderek artan konulardan birisi olarak kabul edilmektedir. UNDP tarafından ortaya atılan beşeri kalkınma yaklaşımı insanı konu edinmekle birlikte eğitim, sağlık ve kişi başı gelir ölçütlerini dikkate alarak değerlendirilmektedir. Burada düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler ile Türkiye ekonomisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

İktisadi kalkınmada beşeri sermayenin önemi çalışmada pek çok kez vurgulanmıştır. Ar-Ge çalışmalarına önem verilerek yüksek teknoloji ürünleri üretebilen bir ülke olma yolunda Türkiye’de çalışmalar hızlandırılmalı ve dünya ülkeleriyle rekabet edebilecek konuma gelinmelidir. İstihdam ve gelişme sağlayacak olan teknolojiler ile ilgili teşvik paketleri hazırlanmalı ve bu alanda istihdam edilecek bireyler üzerindeki vergiler azaltılmalıdır. Yüksek beşeri kalkınma seviyesini aşarak çok yüksek beşeri kalkınma kategorisine geçmeyi hedefleyen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler beşeri kalkınmaya çok daha fazla önem vermeli ve bu doğrultuda yatırımlar yapmalıdır. Hem iktisadi hem beşeri kalkınma için itici güç olan beşeri sermayenin yetişebilmesi ve gelişebilmesi için yeterli bir ortam sağlanmalıdır.

Türkiye beşeri sermaye kalitesini geliştirmek istiyor ise kamu harcamalarının önemli bir kısmını eğitim ve sağlığa yönlendirmelidir. Bu çerçevede lise ve üniversite eğitiminde kalitenin artırılması, kadınların üretime katılmasının teşvik edilmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçiçek, A. (2015). *2014 İnsani gelişme endeksi ve Türkiye'nin insani gelişme performansı*. Stratejik Düşünce Enstitüsü Raporu, Ankara.
- Atik, H. (2006). *Beşeri sermaye, dış ticaret ve ekonomik büyüme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Aydınlıgil, S. (2009). *İnsani kalkınma yaklaşımı: İyi yönetim ve sosyal politika için önermeler*. 4. Bölgesel ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.
- Çetin, M. (2005). Türkiye’de beşeri kalkınma: Karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 59-73.
- DSAED, (2010). *The role of health in economic development*. Knowledge Note, New Zealand
- Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (1), 339-350.
- Günsoy, G. (2005). İnsani gelişme kavramı ve sağlıklı yaşam hakkı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 35-52.

- Ertuna, Ö. & Tunç O. (2015). Human development index of Turkey simulation and comparison of selected countries. *Journal of Management, Marketing & Logistics-JMML*, 2 (2), 132-157.
- Haq, M. (1995). *Reflections of human development*. Oxford University Press, New York.
- Jahan, S. (2007). Evolution of the human development index. in Fukuda-Parr F. & Kumar S. (eds) *Readings in Human Development*, (5th impression), Oxford University Press, Oxford.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 125-153.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Sen, A. (1997). *Resources, values and development*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- UNDP, (1992). *Global dimensions of human development*. Human Development Report.
- UNDP, (1998). *Consumption for human development*. Human Development Report.
- UNDP, (2015). *Human development and working*. Human Development Report, Washington <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.
- UNDP, (2015). *İnsani gelişme için çalışma*. İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu, İnsani Gelişme Raporu
- 65.Hükümet Programı, <http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/hprogram.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2017)
- <https://data.humdata.org/> (Erişim Tarihi: 15.02.2017)
- <http://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 22.01.2017)